

УДК 316.62-057.874:373.3

О. В. Грунська,
здобувач ДВНЗ
(Донбаський державний
педагогічний університет)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-АДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На тлі цих змін саме діти перебувають у складному становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події навколишнього життя. Скрутне матеріальне становище переважної більшості сімей зумовлює погіршення внутрішньо-сімейних стосунків. Недоліки шкільного виховання і значне скорочення кількості позашкільних закладів призводять до збільшення дітей, чия поведінка виходить за межі моральних норм.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз філософських, педагогічних, соціально-педагогічних, соціологічних, психологічних досліджень свідчить про інтерес учених до проблеми соціально-адекватної поведінки дітей шкільного віку. Провідними в обґрунтуванні предмета дослідження стали теорії системного, особистісного підходів у розкритті специфіки поведінки дітей з відхиленнями (М. Алемаскін, С. Беличева, А. Белкін, М. Галагузова, Л. Зюбін, О. Кочетов, І. Невський, В. Оржеховська), ролі соціальних інститутів у цих процесах (В. Авраменкова, В. Бочарова, І. Зверева, А. Капська, М. Лукашевич, Л. Міщик, А. Мудрик, Л. Рубашевська, О. Савченко, С. Харченко); визначення основних напрямків соціалізації дітей

молодшого шкільного віку (Л. Варяниця, В. Гуров, О. Караман, О. Кононко, В. Кудрявцев, С. Курінна, Ю. Лебедєв, С. Литвиненко, І. Печенко); технології соціально-виховної роботи, що сприяють процесу соціалізації дітей в умовах різних навчальних закладів (Н. Головіна, В. Кузь, С. Кулікова, Л. Хулаєва).

Метою статті є розгляд теоретичних основ поняття “соціально-адекватна поведінка” молодших школярів та аналіз її видів.

На думку багатьох учених, вступ дитини до школи, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання і виховання є важливим і складним процесом, який супроводжується суттєвими змінами в житті й розвитку молодшого школяра. Цей вік – період народження соціального “Я”, формування “внутрішньої позиції”, оскільки в дитини виникає потреба знайти своє місце в житті та виконувати нову суспільно значиму діяльність, що є важливою складовою соціальних утворень особистості. Становлення і розвиток особистості в молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспосовування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення до колективу ровесників). Школяр потрапляє в зовсім нову для нього групу однолітків-однокласників, яка через відсутність спільно розподіленої навчальної діяльності є дифузною. Цією групою керує педагог. Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення дорослих до успішності, дисциплінованості, старанності дитини [2, с. 47].

Процес соціалізації постійно супроводжується необхідністю вибору дитиною однієї з альтернатив поведінки, різноманітними реакціями у взаємодії з окремими людьми та соціумом. Стимулом для вдосконалення, досягнення гармонії з оточенням є соціальні норми – сукупність вимог і очікувань, що висуває соціальна група, організація, суспільство до своїх членів з метою здійснення діяльності (поведінки) усталеного зразка (типу). Нормативні вимоги й очікування фіксуються і виражаються як у вербальній формі (писані закони, інструкції, кодекси), так і в невербальній (символічна

атрибутика, народні моральні норми поведінки) [2, с. 61].

Суб'єкти діяльності, дотримуючись соціальних норм співжиття, вимагають від інших відповідної поведінки. *Нормальною* вважається *поведінка*, яка адекватно відповідає потребам і можливостям розвитку та соціалізації індивіда в межах його взаємодії з мікросоціумом. Проте немало індивідів негативно реагує на вимоги суспільства, що спричиняє відхилення в поведінці.

Поведінка з відхиленням – девіантна (лат. *deviatio* – відхилення) – система дій і вчинків, які суперечать загальноприйнятим соціальним нормам права, культури, моралі [5, с. 302].

До *соціальної поведінки* належать прояви психічної діяльності, безпосередньо пов'язані зі взаємодією між окремими людьми та їх групами. Виділяють два основних типи соціальної поведінки – групова, для якої характерна наявність взаємного потягу між людьми, і територіальна, при якому такого потягу немає. Соціальна поведінка – дії людини серед людей і відносно людей (Я і ти, Я і ми), це соціально значимі дії. Адекватна поведінка – це поведінка, яка відповідає вимогам ситуації і очікуванням людей. Як різновид соціальної поведінки адекватна поведінка поділяється на конформну, відповідальну, допомагаючу, правильну, синтонну.

Проілюструємо зазначене в таблиці 1.

Види адекватної дітей	соціально-поведінки	Дії дитини
Конформна поведінка		Погоджувальна, бездумна поведінка за принципом “Я згоден, я – як всі”. Дитина не приймає самостійно рішення, вона лояльна до зовнішніх вимог.

Відповідальна поведінка	Це поведінка, що передбачає усвідомлене виконання узятих на себе зобов'язань. Готовність тримати звіт перед собою і зовнішніми інстанціями за свої дії і вчинки.
Допомагаюча поведінка	Вона відноситься до категорії просоціальної поведінки, яка охоплює всі позитивні форми соціальних дій, що мають на меті користь або вигоду інших. Допомагаюча поведінка включає такі дії, як ділитися, дарувати, допомагати і підбадьорювати.
Правильна поведінка	Дитина у своїх діях не порушує правил поведінки, що вже налагодились у певному соціумі.
Синтонна поведінка	Це поведінка, що народжує лад і гармонію між людьми, вона поважає інтереси і потреби людини.

З таблиці ми бачимо, що існує чимала кількість різновидів соціально-адекватної поведінки. Інколи вони зустрічаються як окремі види поведінки, але в багатьох випадках бачимо їхнє злиття, змішання. Дитина в різних ситуаціях поводить по-різному, тому що це, перш за все, залежить від її емоційного настрою.

Слід зазначити, що молодший шкільний вік – це період позитивних змін та перетворень, що відбуваються з особистістю. Якщо в цей період молодший школяр не відчуває почуття радості від пізнання, у нього не виникає впевненості у своїх здібностях і можливостях, то зробити це в подальшому розвитку буде дуже важко. Чим більше дитина отримує позитивних емоцій та досвіду, тим легше буде їй впоратися з проблемами, які виникатимуть у підлітковому віці [1, с. 34].

Позитивна емоційність дитини є першоосновою для нормального розвитку психіки та її соціально-адекватної поведінки. Адже переживання позитивних емоцій сприяє прихильному ставленню дитини до навколишнього світу, його прийняття, що виявляється в доброзичливому стилі спілкування, загальній активності дитини в різних видах діяльності, довіри до дорослих та дітей, у позитивному сприйнятті самого себе. У психолого-педагогічній літературі виокремлюють певні критерії емоційного розвитку дитини: ступінь емоційного благополуччя як базисне утворення, що забезпечує нормальний перебіг загального психічного розвитку; домінуючий емоційний фон, тобто настрої дитини в повсякденному житті; рівень та адекватність сформованих образів експресії людського обличчя [3, с. 13]. На думку А. Валлона, існує чотири поняття, які забезпечують психологічний розвиток дитини: “емоції”, “моторика”, “наслідування” та “соціум”. Дитина здатна до психічного життя завдяки розвитку емоційності, яка об’єднує дитину з соціумом і відбувається симбіоз органічного та психічного розвитку [8, с. 54].

Однією із важливих соціальних систем життя дитини є школа. Розвиток дитини залежить від того, наскільки успішно поставилися батьки та вчителі до емоційного шкільного життя учня. У цей період у молодшого школяра розвиваються потенційні можливості та формується вміння контролювати

емоційні прояви. Дитина молодшого шкільного віку знаходиться в тісній емоційній взаємодії з учителем. У процесі навчання школяр засвоює не тільки інформацію, а й емоційно-оцінне ставлення педагога до нього. Реакція дорослого є важливим стимулом для подальшого навчання та формування емоційності дитини. Позитивні взаємовідносини школяра-початківця з першим учителем розвивають у ньому довіру, успішну мотивацію до навчання та дружні стосунки з однолітками. На думку В. Сухомлинського, учитель – це людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними [1, с. 98].

Почуття та емоції відіграють значну роль у навчальній роботі. Від того, які емоції вона викликає, багато в чому залежить якість навчання. Зацікавленість, захопленість, упевненість у своїх силах, задоволення – усе це стає стимулом до навчання. Підтримка позитивної емоційності стає одним із найважливіших завдань для вчителя початкової школи, адже саме навчальна діяльність має давати дитині насолоду від пізнання довкілля. На думку Л. Божович, для зміцнення емоційного позитивного ставлення учнів до школи слід приділити увагу індивідуальним можливостям та відмінностям, пам'ятаючи, що серед них є впевненість і невпевненість у своїх силах; є діти, які намагаються проявляти активність, демонструючи цим ставлення до школи і вчителя, але є такі, які прагнуть бути не поміченими в класі, чітко не виражають своє ставлення до школи [2, с. 153-159]. Авторитет першого вчителя в очах учнів молодших класів часто перевершує авторитет батьків. Д. Ельконін зазначав, що дитина є емоційно чутливою до ставлення вчителя. У першому класі школяр чітко виконує умови та правила педагога. За лояльності вчителя дитина може порушувати накази та дисципліну в класі. Вимогливість і стриманість учителя діти пов'язують з серйозністю нового для них виду діяльності – учіння.

З аналізу психолого-педагогічної літератури можемо констатувати, що основною причиною *девіантної поведінки* є наростання емоційної напруженості, яка характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дітей. За таких умов напруженість веде до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю, нездатності правильно

оцінювати свою поведінку. Під впливом емоцій дитина перестає контролювати свої вчинки, здатна на безрозсудні дії, тобто девіантна поведінка – це зміна реакції дитини на неприйнятну для неї ситуацію, спроба виправити ситуацію шляхом зміни своєї поведінки [8, с. 9].

Психолого-педагогічну допомогу особистості, схильної до порушення норм соціально-адекватної поведінки, можна розглядати як комплекс соціально-психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на виявлення і виправлення умов, які спричиняють прояви девіантної поведінки; створення передумов попередження відхилень у поведінці, зокрема, через пропаганду здорового способу життя; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в мікросоціальному оточенні дитини; створення можливостей для самореалізації особистості в суспільстві тощо. Останнє, зокрема, передбачає організацію роботи соціального педагога з девіантами, спрямовану на:

- розхитування і руйнування девіантних настанов, уявлень, мотивів, стереотипів поведінки та формування нових, позитивних;
- розвиток соціальної активності, інтересу до себе і оточення, сприяння в здобутті певного статусу в позитивно-спрямованих групах;
- навчання навичкам саморегуляції, співпраці, адекватному прояву активності, вмінню здійснювати правильний вибір форм поведінки;
- розвиток інтересу і здатності до творчості [4, с. 215].

Висновки. Отже, узагальнюючи зазначене, зауважимо, що згідно з нашим дослідженням головним об'єктом соціально-педагогічної роботи з формування соціально-адекватної поведінки є молодші школярі. Саме ця вікова категорія дітей є уразливою, бо в процесі становлення і розвитку особистості в молодшому шкільному віці діти проходять такі етапи: адаптація (пристосування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення до колективу ровесників). Процес соціалізації постійно супроводжується необхідністю вибору дитиною однієї з альтернатив поведінки, різноманітними реакціями у взаємодії з окремими людьми та соціумом. Дитина молодшого шкільного віку

постійно керується своїми емоціями, саме від них залежить, який вид поведінки вона обере в певній ситуації. Позитивна емоційність дитини є першоосною для нормального розвитку психіки та її соціально-адекватної поведінки. Адже переживання позитивних емоцій сприяє прихильному ставленню дитини до навколишнього світу, його прийняттю, що виявляється в доброзичливому стилі спілкування, загальній активності дитини в різних видах діяльності, довіри до дорослих та дітей, у позитивному сприйнятті себе. Наростання емоційної напруженості, яка характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дітей, веде до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю, нездатності правильно оцінювати свою поведінку. Саме тому головною метою соціального педагога є проведення комплексу соціально-педагогічних та соціально-психологічних заходів щодо попередження відхилень від норм соціально-адекватної поведінки. Це перш за все – розвиток соціальної активності дитини, навчання навичкам саморегуляції, розвиток інтересу і здатності до творчості.

Перспективи подальшого розвитку у цьому напрямку. У подальшому планується проведення більш детальної характеристики соціально-адекватної поведінки молодших школярів, аналіз та розробка методик формування соціально-адекватної поведінки молодших школярів у процесі педагогічної діяльності соціального педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бітянова М. Р. Дитина у школі: технологія розвитку / М. Р. Бітянова. – К. : Главник, 2007. – 144 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 689 с.
3. Вовчик-Блакитіна О. О. Емоційний комфорт – засіб та мета виховання дитини / О. О. Вовчик-Блакитіна // Актуальні проблеми психології. Том 4. Проблеми розвитку дошкільника в інноваційних системах виховання. [за заг. ред. проф. С. Д. Максименка та С. Є. Кулачківської]. – К. :

Нора-прінт, 2002. – Том. 4. – Вип. 1. – С. 12-22.

4. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А.И.Захаров. – М., 1986.– 307 с.

5. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика. Основы курса : [учебник] / Лев Владимирович Мардахаев. – 5-е изд. – М. : Изд-во Юрайт, 2011. – 376 с.

6. Мудрик А. В. Социальная педагогика : [учебник для студ. пед. вузов] / Анатолий Викторович Мудрик. – М. : “Академия”, 2009. – 224с.

7. Никитина Н.И. Методика и технология работы социального педагога / Н. И. Никитина. – М. : “Гуманитарный издательский центр Владос”, 2005. – 399 с.

8. Оржеховська В.М. Про концепцію превентивного виховання дітей і молоді / В.М.Оржеховська // Практична психологія та соціальна робота. – №3. – 2001. – С.8-9